

KULTÚRNO-HISTORICKÉ A PRÍRODNÉ HODNOTY CINTORÍNŮV OKOLIA BANSKEJ ŠTIAVNICE AKO SÚČASŤ SVETOVÉHO KULTÚRNEHO A PRÍRODNÉHO DEDIČSTVA

Ing. arch. Katarína Vošková

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry STU v Bratislave

Región prírodne ohraničený prstencom Štiavnických vrchov sa vyznačuje členitým prírodným a kultúrne pretvoreným prostredím. Ložiská drahých kovov, najmä zlata a striebra, v tejto lokalite dali podnet na osídlenie aj v tomto ťažkom a neprístupnom teréne. Kým administratívno-správnym a kultúrnym centrom bola Banská Štiavnica, v priebehu stáročí sa okolo nej formovali sídla, ktoré slúžili významnému banskému mestu ako jeho hospodárske zázemie. Neskôr sa však aj na ich územie rozšírila ťažba a spracovanie drahých kovov. Pozostatky a hmotné doklady po presahu banskej činnosti do okolitých sídiel ako sú – Banská Belá, Svätý Anton, Banský Studenec, Štiavnické Bane, Vyhne, Ilija – ako aj stopy po niekdajšom hospodárskom zázemí (mlyny, kováčske dielne, pivovary, kúpele a pod.) boli dôvodom ich zaradenia spolu s Banskou Štiavnicou na zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Po spracovaní témy banskoštiavnických cintorínov svoj výskum rozširujem na historické okolité obce, ktorých celé katastrálne územia boli spolu s Banskou Štiavnicou zaradené na zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO v roku 1993. Podľa registra Ministerstva kultúry SR a Pamiatkového radu SR súčasťou územia zapísaného na Zozname sú katastrálne územia týchto obcí: Banská Belá, Banský Studenec, Podhorie, Hodruša – Hábre, Svätý Anton, Štiavnické Bane, Vyhne a Ilija.

Z krajinno-urbanistického pohľadu sú cintoríny situované väčšinou na vyvýšených miestach nad obcou. Ich poloha súvisela poväčšine miestom výstavby kostolov, ktoré boli prioritne situované na prírodných krajinných dominantách. Příkladmi dominantného situovania cintorínov v bezprostrednom okolí kostolov sú: cintorín v Banskej Hodruši, situovaný pri pohrebnom Kostole sv. Petra a Pavla, cintorín pri Kostole sv. Michala Archanjela vo Vyhniach, cintorín pri Kostole sv. Antona Paduánskeho vo Svätom Antone, cintorín pri Kostole sv. Alžbety (Navštívenia Panny Márie) v Podhorí a pod.

Vyhne

Pôvodný kostol bol vo Vyhniach postavený v roku 1584 a zasvätený sv. Michalovi Archanjelovi. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1778 stál prvý kostol spolu s príľahlým cintorínom povyš farského mlyna. V roku 1776 bol od základu prestavaný. Znovu bol vysvätený v roku 1779. Aj miesto, na ktorom je kostol situovaný bolo známe ako Mravište, alebo Hrobníky. Názov bol určený po cintoríne, ktorý sa nachádzal pri ceste smerujúcej do Banskej Štiavnice.²⁾

Vo Vyhniach mala tradíciu zlievareň a strojárň rodina Kachelmanovcov, ktorá vlastnila viedla vychýrené strojárne Kachelmanovcov od zhruba od začiatku 19. storočia až do roku 1918. Liatinové kríže a pomníky vyrobené v Kachelmanových strojárňach možno preto nájsť nielen, ale predovšetkým na vyhnianskom cintoríne. Jozef Vozár a Jozef Gindl v sprievodcovi po pamiatkach „Banská Štiavnica a okolie“ uvádzajú, že okolo barokového kostola je „cintorín s množstvom železných krížov a liatych pomníkov vyrábaných najmä v barokovom a empírovom slohu vo Vyhniach,...“³⁾ Je tu tiež pochovaný významný banský odborník a profesor banskej akadémie Pribila. Súbor liatinových krížov pochádzajúcich z dielni Kachelmanovcov je zaradený do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZPF).

Hodruša – Hámre

Najstaršou časťou súčasnej obce Hodruša – Hámre je Banská Hodruša. Jej urbanizmus sa formoval pozdĺž cestnej osi smerom na Brennerský tajch (banská vodná nádrž) a osadu na vyvýšenom mieste Kerling. Na úpätí svahu údolia bol v roku 1387 postavený jednoloďový gotický kostol sv. Mikuláša, ktorý je s menšími neskoršími úpravami zachovaný v pôvodnej slohovej architektonickej podobe dodnes. V okolí kostola nebol doteraz realizovaný archeologický výskum, ktorý by mohol potvrdiť predpoklad výskytu pôvodného pohrebiska v bezprostrednom okolí kostola.³⁾

Katolícky cintorín, ktorý je dodnes v Banskej Hodruši používaný, je situovaný na prírodnej dominante -- na strmom útese nad križovatkou dvoch údolí, údolia Banskej Hodruše a údolia hlavnej cestnej trasy v smere Banská Štiavnica – Žarnovica. Na hrane prírodne dominantného miesta nad cestou je už z diaľky pohľadovo vnímateľný neskorogotický pohrebný kostolík sv. Petra a Pavla, postavený začiatkom 16. storočia. Kostol bol koncom 16. storočia opevnený. Ako doklad niekdajšieho opevnenia sa zachovala typická renesančná vstupná brána do cintorína s datovaním 1580. Brána s poloblúkovým kamenným portálom a renesančnou kamennou epitafnou doskou s centrálnym reliéfom ukrižovaného a orámovaním s renesančnou ornamentikou. Pod reliéfom ukrižovania je banický znak – prekřížené kladivká. Po stranách a na dolnom vodorovnom ráme sú nápisy, ktoré sú už v súčasnosti silne zvetrané a iba fragmentálne čitateľné. V rámci systému opevnenia bola v tom istom roku postavená aj vstupná brána na banskoštiavnický najstarší cintorín Frauenberg. Architektonicky a výtvarne sú obidve vstupné brány veľmi podobné a viažu sa tiež ku časovo príbuzne zaraditeľným kostolom (kostol Panny Márie Snežnej na Frauenbergu v Banskej Štiavnici a kostol sv. Petra a Pavla v Banskej Hodruši). Možno sa preto domnievať že obidve stavby mali jedného autora idey, projektu, alebo dokonca aj samotného diela – renesančnej vstupnej brány.

Od renesančnej vstupnej brány k vstupu do kostola lemuje cestu mladšia lipová aleja. Na cintoríne sa zachovalo niekoľko architektonicky a výtvarne zaujímavých náhrobných kameňov z konca 19. storočia. Náhrobné kamene alebo kríže sú často vyzdobené banickou symbolikou, ktorou sa upozorňuje, že na danom mieste je pochovaný baník. Umelecky a remeselne kvalitne sú reliéfne stvárnené banické symboly – prekřížené kladivká, alebo banický kahanec – na kameňoch z miestnych lomov (sivý alebo ružový andezit). Na cintoríne sa vyskytuje aj množstvo zachovaných liatinových krížov a pomníkov, pochádzajúcich

pravdepodobne z dielne Kachelmanovcov z neďalekých Vyhní, ktoré sa používali od prvej polovice 19. storočia až približne do polovice 20. storočia.

Pozoruhodné sú tu detské náhrobníky, ktoré vyznievajú rustikálne a archaicky. Vyznačujú sa tým, že ústredný prvok pomníka nie je kríž, ale polychromovaná plastika anjelika, vložená do niky, resp. pod baldachýn (drevený alebo plechový). Aj keď sú pomníčky už zo začiatku a polovice 20. storočia, tvaroslovie naznačuje, že sa inšpirovali a nadväzovali na staršie tradície.

Na cintoríne je tiež pozoruhodný hrob 23 obetí banského nešťastia, ktoré sa stalo v roku 1879 na šachte Leopold.

Oproti katolíckemu cintorínu s Kostolom sv. Petra a Pavla cez cestu je situovaný evanjelický cintorín. Jeho kovová vstupná brána je už novšia, asi z 1. polovice 20. storočia. Na cintoríne je pochovaný hodrušský evanjelický farár a významný spisovateľ, historik a pedagóg Pavel Hečko (1826 – 1895). V Banskej Hodruši pôsobil v rokoch 1859 – 1895.

V Hodruši – Hámroch je ďalší katolícky cintorín – na konci obce západným smerom, pred vyústením cesty smerom na Žarnovicu. Oproti vstupu do cintorína je na vyvýšenom brale umiestnená jednoduchá drevená kalvária s tromi krížmi.

Ilija

Obr. Ilija Kamenná plastika Piety ako náhrobný kameň
foto_K_Vošková

Nad sídlom s názvom Ilija sa na prírodne dominantnej polohe vyníma románsky jednoduchý Kostolík sv. Egídia. Kostol s cintorínom je situovaný na vyvýšenine nad obcou v polohe nazývanej Rematina. Názov polohy naznačuje prítomnosť pustovníckych mníchov, ktorých možno spájať s rádom benediktínov (benediktínske opátstvo bolo v blízkom Hronskom Beňadiku).

Románsky Kostol sv. Egídia je spolu s príslušným cintorínom dominantou obce a patrí k najvýznamnejším románskym sakrálnym stavbám hlavne kvôli zachovanému románskemu portálu. Podľa kanonických vizitácií z roku 1779 z fary vo Sv. Antone (ilijský kostol bol jeho filiálkou) sa datuje do roku 1254, ale prvá písomná zmienka o ňom pochádza až z roku 1266. Traduje sa, že kostol vznikol ako pustovňa benediktínov a až neskôr sa v údolí pod kostolom sformovala obec nesúca názov po kostole. Okolo kostola je cintorín, na ktorom sa zachovalo len málo starších náhrobníkov a krížov. Pri archeologických výskumoch boli potvrdené náleziská popolníc – starších pohrebísk.

V historických prameňoch sa v roku 1540 spomína už dedina Ilija, kde bolo 11 a pol sedliackych usadlostí, 3 želiarske domy a mlyn. V tom roku sa tiež spomína, že „okolo kostola pochovávali v cintoríne s kamenným múrom“. ¹⁾

Podľa doterajších archeologických výskumov (vykonával v 90. rokoch Jozef Labuda zo Slovenského banského múzea) sa predpokladá, že pri kostole bola situovaná stavba kláštora, alebo opevnenie. V roku 1913 vykonávala archeologický výskum Maďarská akadémia vied, ktorého výsledky interpretuje archeológ Jozef Labuda ako „existenciu obvodového muriva, ktorý vymedzoval priestor stredovekého kostola s cintorínom a tento priestor aj opevňoval“. ⁴⁾

Pozoruhodná je povesť o ilijskom zvonárikovi, ktorú literárne spracoval Jozef Horák (1907 – 1974) v roku 1939 s názvom „Zvonárik od svätého Iliju“. Malo ísť o chlapca, ktorý zvonil v ilijskom kostolíku počas obliehania Turkov v 16. storočí. Počas archeologických výskumov Jozefa Labudu v 90. rokoch 20. storočia bola skutočne nájdená kostra chlapca s prebodnutou lebku, pochovaná pod podlahou predsieň tesne pri prahu románskeho portálu (predsieň s vežou bola pristavaná k románskemu portálu iba v 18. storočí).

Štiavnické Bane

Súčasná obec Štiavnické Bane dostala dnešný názov iba v 50. rokoch 20. storočia. Dovtedy sa nazývala Piarg, Siglisberg. Historicky bola obec rozdelená na niekoľko sídelných celkov, ktorých narastajúca zástavba postupne spojila v jedno sídlo. Významná banská aglomerácia, stredisko významných banských a vodohospodárskych diel, banských závodov, meračstva, kartografie, banského školstva sa na tomto území vyvíjalo zrejme od stredoveku. Osady Vindšachta, Siglisberg, Galison, Horný Fuchsloch (Horná Roveň). Z toho dôvodu je v obci niekoľko cintorínov: Cintorín v časti Siglisberg – do súčasnosti používaný, cintorín na hrane Hornej Rovne a Vindšachty, nad zachovanou kruhovou baštou z protitureckého opevnenia je dnes už nevyužívaný a neudržiavaný. Cintorín pri Suchom tajchu – na rozhraní dnešného Štefultova a Štiavnických Baní, cintorín na Hornej Rovni nad bývalým vojenským cvičiskom, na ktorom je situovaný malý barokový Kostolík sv. Jána.

Pri farskom a kláštorom Kostole sv. Jozefa, postavenom v 2. tretine 18. storočia rádom hieronymitánov sa doposiaľ pohrebiská nepotvrdili. V krypte kostola sú pochované významné osobnosti cirkevného honoru a významných rodín ťažiarov.

Banská Belá

Významná banská osada, patriaca pôvodne k Banskej Štiavnici. Najstaršia zmienka o osade je z roku 1352. Pred rokom 1453 bola povýšená na slobodné kráľovské banské mesto. Obec bola významným dejiskom banského ťažiarstva jeho vývoja od stredoveku o čom svedčia dodnes zachované banské diela – šachty, štôlne, vodohospodársky systém, úpravne rudy, stupy a pod.

Na dominantnom prírodnom vyvýšení – na vrchole kopca nad obcou je situovaný Kostol sv. Jána, ktorého počiatky siahajú do polovice 13. storočia. Neskôr – pred rokom 1563 bol kostol prestavaný v goticko-renesančnom slohu. Povyše farského Kostola sv. Jána stojí mladší barokový kostol Panny Márie Karmelskej z roku 1708.⁵⁾

O pohrebiskách, či cintoríne v bezprostrednom okolí kostola sa zatiaľ nevie, ale archeologický výskum by ho s najväčšou pravdepodobnosťou potvrdil. Pravdepodobne novší cintorín je na vyvýšenom kopci juhozápadne od kostola. Na cintoríne sa nachádza aj klasicistická pohrebná kaplnka.

Záver

Bádanie v histórii cintorínov je pomerne náročné aj preto, že miesta pochovávaní sa síce často nemia, ale odstraňujú sa staré hroby, čím sa stráca stopa po kultúrno-historických hodnotách sepulchrálnej architektúry, stopy po mieste posledného odpočinku prípadných významných osobností a pod.

Vo všeobecnosti je možné konštatovať, že prvé pohrebiská, neskoršie cintoríny vznikali poväčšine v bezprostrednom okolí kostolov. Svedčia o tom buď dodnes funkčné cintoríny, kde sa tradícia pochovávaní za múrmi kostola zachovala, alebo pohrebiská okolo kostolov dokladajú archeologické výskumy.

Mnohé cintoríny za obvodovými múrmi kostolov zanikli a časom vznikli nové cintoríny na miestach, ktoré sa neviažu bezprostredne ku stavbe kostola aj z dôvodu nedostatku plochy na pochovávanie.

Problematika kultúrno-historických hodnôt doteraz nebola v týchto obciach osobitne spracovaná. Obce, ktoré sú spolu s Banskou Štiavnicou zaradené na zoznam svetového dedičstva UNESCO by si zaslúžili podrobnejší historický, archeologický a architektonicko-historický výskum. Až na základe poznatkov z uvedených výskumov by bolo možné podrobnejšie spracovať problematiku tradície pochovávaní, výskytu historicky významných hrobov významných osobností, alebo inak významných sepulchrálnych architektúr.

Pramene

¹⁾ *Ilija 1254 – 1266 – 2004*, Obecný úrad v Iliji, 2004, autor textu: Mikuláš Čelko; ISBN: 80 – 969190 – 7 – 5

²⁾ *Vyhne – minulosť a súčasnosť*, Slovenské banské múzeum, 2006

(Zborník prednášok zo seminára, konaného v dňoch 15. – 16. júna 2006 vo Vyhniach);

ISBN: 80 – 85579 – 32 – 4

³⁾ VOZÁR, Jozef; GINDL, Jozef: *Banská Štiavnica a okolie, sprievodca po pamiatkach*, Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968

⁴⁾ *Ilija, Kostol sv. Egídia a umelecko-historické pamiatky Banskej Štiavnice*, zborník z kolokvia, Ilija, Banská Štiavnica 8. a 9. septembra 1994;

Príspevok: „Poznámky archeológa k lokalite Ilija“, autor textu: Jozef Labuda, Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica

ISBN: 80 – 967264 – 8 – X

⁵⁾ *Súpis pamiatok na Slovensku*, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Obzor Bratislava 1968